

PRILOG NACRTU KRONOLOŠKOG PREGLEDA POVIJESTI HRVATSKE ISTRE (do 1941. GODINE)

Petar STRČIĆ

dr., znanstveni svetnik, upravnik Arhiva HAZU, 41000 Zagreb, Strossmayerov trg 2, CRO
dott., direttore dell' Archivio dell' Accademia Croata delle Scienze e delle Arti (HAZU), Zagabria, CRO

IZVLEČEK

Zaradi zapletenih zgodovinskih razmer je hrvaško zgodovinopisje Istre utemeljeno šele po letu 1945. Dosežki so pomembni, a še vedno nimamo niti popolnejše znanstvene sinteze niti celotnih strokovnih ali splošnih publicističnih pregledov - razen enciklopedijskih. To delo je prvi poskus osnutka kronološkega pregleda zgodovine hrvaške Istre, ki temelji na najnovejših znanstvenih dosežkih hrvaških in tujih zgodovinarjev.

- U doba gornjega paleolita u Istri već žive "praljudi", a ima nalaza i o stanovnicima iz kasnijih razdoblja. U brončano doba (1800-10.000 pr. Krista), za velikih seoba, stižu Protilirij, koji podižu gradine, a najznačajnije je naselje Nezakcij (Vizače) na jugu. Među njima se profiliraju Histri, po kojima je polutok dobio ime; čini se da nisu etnički sasvim čisto ilirsko pleme. Od rijeke Raše na istok pomoračko je ilirsko pleme Liburna, koje u 4. str. pr. Kr. kroz neko vrijeme potiskuju Japodi.

- Oko 400. pr. n. e. provaljuju Kelti, ali su se vjerojatno asimilirali s Histrima.

- III. st. pr. Kr. prvi se put spominje Pula.

- 181. pr. n. e. Rimljani na prilazu Apeninskom poluotoku podižu Akvileju (hrvatski i slovanski Ogļej) kao glavnu bazu za dalji prodor na Balkanski poluotok i dalje u Podunavlje; Histri ih neuspješno ometaju u gradnji.

- 177. pr. n. e. završene su rimske borbe s Histrima, padom Nezakcija i samoubojstvom njihova vladara Epułona; oduzet im je dio zemljišta i zabranjena trgovina. Povremenoga otpora ima do vladavine Oktavijana Augusta u I. st. pr. Krista.

- Oko 42. pr. n. e. granica rimske Italije pomaknuta je do rijeke Rižane na sjeveru, a oko 12. pr. Kr. do rijeke Raše na jugoistoku. Do Julija Cezara pokrajina Istra seže do rijeke Rubikon na Apeninskom poluotoku. S njega stižu doseljenici; prevladuje romanizacija Histra. Pula i Poreč dobivaju status kolonije s rimskim građanskim pravom.

- I. st. Sagrađen je u Puli amfiteatar ("arena"), najmonumentalniji među mnogobrojnim arhitektonskim objektima uopće.

- V. st. Kršćanstvo veoma rano prodire te se formiraju i biskupije Pula, Poreč, Pićan i Novigrad, koje su zajedno s Koprom i Trstom, podređene Oglejskoj (akvilejskoj) metropoliji odnosno patrijarhatu.

- 476-538. Nakon pada Rimskoga Carstva Istrom gospodare Ostrogoti.

- 538-788. Istru drži Bizant, osim za langobardske vlasti 751-74. Upravno je (s Venecijom) stavljena pod Ravenski egzarchat, s centrom na Apeninskom poluotoku.

- Oko sredine VI. st. biskup Eufrazije - od niza kulturnih objekata iz IV- V. st. (najznačajniji je Maurov oratorij) i bazilike iz V. st. - dovršava monumentalni, prekrasni ansambl bazilike Eufrazijane.

- 599. prva dokumentirana vijest o upadu Slavena, koji su suzbijeni, no, vjerojatno su i prije provaljivali u Istru. Papa Grgur I. javlja 600. solinskom biskupu Maksimu o slavenskom prodiranju kroz istarski prolaz, a 602. i 611. datiraju nove vijesti o provalama. God. 640-642. vlada papa Ivan IV., koji u Istru i Dalmaciju šalje opata Martina otkupljivati sužnjeve od pogana, dakle od Slavena. Pretpostavlja se, da su do tada Slaveni zaposjeli veće dijelove Istre.

- 788. Franci Bizantu preotimaju Istru, koja je od sada dio Furlanske markgrofovije pa samostalna pokrajina u okviru franačkoga Italskoga Kraljestva, s grofovima na čelu. Od sada naglje prodiru feudalni odnosi. Drukčije se uređuje upravni sustav; gradovima se oduzima vlast nad okolicom, nameću dažbine i naseljavaju Slaveni, koji se profiliraju u Hrvate i Slovence.

- 804. sukob starih romanskih gradova i vojvode Joan-nesa rješava se na skupu uz rijeku Rižanu (danas u

Republici Sloveniji) pred predstavnicima Karla Velikoga; gradovima je potvrđena samoprava, nije im vraćeno i vanjsko područje, ali je obećano udaljšavanje Slavena ako čine štetu. No, vremenom gradovi opet gube samopravu, a osobito raste moć crkvenih glavara.

- 812. Aachenskim mirom je Francima potvrđen i posjed Istre.

- 842. Saraceni su porazili mletačku flotu kod o. Suska, što govori da su se zalijetali i do obala Istre.

- Pol. IX. st. (pretpostavlja se) Sv. Ciril (Konstantin) sastavio je slavensko pismo glagoljicu; nakon rastjerivanja Metodijevih učenika u Moavskoj, dio njih je stigao i u Istru, donijevši staroslavensko bogoslužje i glagoljicu; u Istri se održala sve do 19. st., kada je silom uklonjena iz upotrebe od strane vladajućega tankoga talijanaškotalijanskoga sloja. Istra uz o. Krk ima najveću glagoljsku pisanu baštinu u Hrvatskoj, a u svijetu uopće.

- Poč. 876. brodovlje hrvatskog vladara Domagoja u ratu protiv Mletaka pustoši obalu od Umaga do Rovinja.

- 932. Kopar stupa u ugovornu obvezu sa sve većom silom - Venecijom, koju potvrđuje 977. Taj potez na općoj je liniji i drugih istarskih starih gradova da se održe pred pritiskom feudalnih moćnika.

- 948. tršćanski biskup postaje svjetovnim gospodarom grada, pa je Tršćanska grofovija izdvojena iz političkih okvira Istre.

- Oko 950, po bizantskom caru Konsantinu Porfirogenetu, istočna Istra pripada hrvatskoj državi, s granicom na rijeci Raši i gradu Labinu na jugu, te na brdima na sjeveru. Smatra se, da u tom stoljeću - nakon mađarskih najezdi - Hrvati znatnije stižu u Istru.

- 952. Istra je odvojena od franačkoga Italskog Kraljevstva i uključena u vojvodinu Bavarsku; raste njemački utjecaj, ali je Istra i dalje samostalna pokrajina.

- 976. stvorena je vojvodina Koruška te joj je pridodana i Istra.

- 1000. mletački dužd Pietro Orseolo zaustavlja se u Poreču i Puli na svome osvajačkom pohodu na ostalu hrvatsku jadransku obalu.

- 1030. ime ceste "Via Sclava" govori o pomicanju Hrvata iz središnje Istre prema Poreču na zapadnoj obali.

- XI. st. U nastojanju da oslabi koruške vojvode, njemački car Henrik III. Istru kao samostalnu marku daje u feud Ulriku Weimar-Orlamünde : (oko 1040-1070), koji uzima i istočnu Istru, do tada u okviru Hrvatskog Kraljevstva, zajedno s Kvarnerskim otocima.

- XI-XII. st. Njemački feudali izmjenju se: Eppenstein, Weimar-Orlamünde, Spanheim i Andech-Merani, a u međuvremenu i oglejski patrijarh. Oni, uglavnom, ne borave u Istri; ni biskupi ni opati ne upravljaju posjedima, pa središnja vlast slabi, a jačaju njezini civilni i vojni službenici. Markgrofov zastupnik u XI. st. zove se nuntius

marchionis, u XII. st. comes Histriae, a patrijarhovi generalis gastaldus, richtarius marchio.

- 1102. spominju se hrvatska imena naselja u središnjoj i sjevernoj Istri: Gologorica, Ronz (Roč), Cernogradus, Bellegradus, castrum Cholm (Hum), Vrana i Letaj.

- XI.-XII. st. Među najstarije glagoljske spomenike uopće ubrajaju se kameni natpis u Plominu (XI), ulomak u Grdoselu (XII) i grafit u Humu (XII. st.).

- oko 1100 - 1154. Herman iz središnje Istre (Dalmata, Sclavus de Carinthia, Secundus, Nellingaunensis), pionir je evropske znanosti, filozof, astronom-astrolog, pisac i prevodilac niza djela, pa i s arapskoga (npr. Kuran). Uz M. Vlačića Ilirika najznačajniji je istarski Hrvat.

- XII. st., druga polovina. Majnard Schwarzenburg postaje gospodar središnje Istre, koja je pripadala Porečkoj biskupiji, te udara temelj kasnijoj Pazinskoj knežiji (grofoviji). Nasljedstvom pripala je Goričkim grofovima. Na sjeveroistoku su se osamostalila Devinska gospoda, odvjetnici oglejskoga patrijarha, koji su u XI. st. zadobili i Meraniju - posjede puljskog biskupa: (tadašnja) Rijeka na desnoj obali Rječine, Kastav, Veprinac, Mošćenice.

- XII. st. Stari se gradovi sve više oslobađaju feudalčeva pritiska i oformljuju se - koliko koliko - u samostalne komune; to dovodi do borbi sa Venecijom, u kojima su 1145. Pula, Kopar i koparska Izola poraženi; polažu prisegu vjernosti i obvezuju se pomagati je u ratovima na moru. Pula i njezini saveznici Rovinj, Poreč, Novigrad i Umag 1149. ponovno gube rat s Mlecima.

- 1145. spominje se u Puli Petrus Sclavus cum Arpo filio suo, a kasnije se Hrvati spominju i u drugim starim romanskim gradovima, što govori da se rano uključuju i u njihov život.

- 1158. cesta "Via Sclavonica" govori o daljem pomicanju Hrvata iz središnje Istre prema Poreču.

- 1164. u Veroni, 1216. i 1219. u Ogleju se raspravlja o pojavi i suzbijanju patarena, katara - pristalica "savršenihi" članova Crkve; ovaj kršćanski vjerski pokret nije se održao u Istri.

- 1177. Pula, 1186. Kopar, 1192. Piran, 1194. Poreč imaju birane konzule i rektore, pa se osamostaljuju, a komune sve više učvršćuju, koristeći slabljenje feudalne vlasti; gospodarski jačaju.

- 1199. Pula opet gubi rat s Mlecima, te mora porušiti gradske zidine.

- 1199. spominje se hrvatska institucija župana u Plominu i Gračišću (središnja i istočna Istra), i to u sporu između Pule i Barbana, a i drugdje, npr. 1215. u Labinu, 1351. u Kastvu, Veprincu. No, u Labinu u XIV. st. samo su suci, kao i u Kastvu u drugoj polovini XV. st. (2 suca). Župani imaju požupe, a djelovali su i vijećnici.

- 1209. njemački car daje u feud oglejskom patrijarhu Volgeru markgrofoviju Istru, osim središnjega dijela Goričkih grofova i kvarnerskih imanja Devinske gospode.

- 1220. i (uglavnom) 1232. car je snažnog patrijarha Berholda priznao gospodarom Istre, s pravom odlučivanja u oblasti sudstva, trgovine, kovanja novca i izbora načelnika u gradovima. Patrijarsi osiguravaju vlast posebno u Puli 1232. (čini se, da su je i osvojili).

- 1242. Mleci počinju rat protiv Pule, a slijedeće godine uspostavlja se prvobitno stanje; to se i drugdje očituje, osobito u drugoj pol. XII. st. poslije smrti patrijarha Bertholda, očito snažnije ličnosti.

- 1267. Poreč, 1269. Umag, 1270. Novigrad, 1271. Sutlovreč, 1278. Motovun, 1279. Kopar, 1283. Piran i Rovinj napuštaju Oglejski patrijarhat, koji slabi, te se priklanjaju Mlecima.

- 1291. mirom u Trvižu (Treviso) Mleci su - nakon rata - zadržali vlast u svome dijelu Istre (jug i zapad).

- XIII. st. Na račun kmetstva širi se kolonat u obalnim područjima; taj svojevrsni ugovorni/zakupni odnos potrajat će čak do 1945.

- potkraj XIII. st., po uzoru na Veneciju, vladajući u starim gradovima zatvaraju ulaz u svoja gradska vijeća.

- 1301. Mleci imenuju kapetana s vojnim nadležnošću nad svojim dijelom seoske Istre (paisenaticus), koja je uglavnom hrvatska; sjedište je u Sutlovreču (Sv. Lovreč Pazenatički). Koparski je načelnik zapovjednik vojske u gradovima. Inče Mlecine mijenjaju druge upravne odnose.

- 1307. oglejski patrijarh odrkao se prava na stare gradove uz godišnju odštetu.

- 1310-31. Pula je u vlasti obitelji Sergija, koja se naziva Castropola (Castrum Pola), i dalje s osloncem na patrijarhe, iako ne sudjeluje u mletačko-oglejskim sukobima. God. 1318-19. gube sukob s Mlecima, pa s Goričkim grofovima, ako da su svrgnuti i grad je predan Mlecima.

- 1325. stoji datum na "Istarskom razvodu", ispravi o utvrđivanju nekih meda između posjeda oglejskoga patrijarha i pazinskoga kneza, odnosno njihovih podložnika; sadržaj su redigirala tri notara u latinskoj, njemačkoj i hrvatskoj varijanti; prve dvije su izgubljene, a najstariji je sačuvani prijepis samo glagoljicom iz 1546. godine. Temelj "razvodne" isprave čini desetak sličnih dokumenata iz XII. st. Jedan je od najznačajnijih spomenika Istre, posebno u oblasti pravne i gospodrske povijesti te filologije. Talijanaško-talijanska publicistika i historiografija nije uspjela osporiti njegovu vjerodostojnost. Potvrđeni su autentični slojevi iz ranoga srednjega vijeka.

- 1342. za Alberta IV. konačno se od središnje Istre formira samostalna Pazinska knežija, koja je do tada bila dio posjeda Goričkih grofova. Zauzima i patrijarhovo područje doline rijeke Raše.

- 1366. Devinska gospoda na Kvarneru priznaju habsburšku vlast.

- 1374. Pazinska knežija je nasljednim ugovorom s Albertom IV. (iz 1364) pripala austrijskim Habsburgovcima.

- 1394. Venecija udružuje obje kapetanske funkcije u jednu; sjedište je u Rašporu.

- 1399. gospoštija Devinaca nasljedstvom pripada grofovima Walsee.

- XIV. st. i dalje širi se venecijansko narječje, a od XIV. st. snažnije uzmiče istroromanski jezik, od kada traje i "venetizacija" cijele Istre.

- 1405. kupili su župani Ivan Piriš i Marin Mišulin iz Nugle (ročko područje sjeverne Istre) jedan od najznačajnijih hrvatskih spomenika - rukopisni hrvatsko-glagoljski misal Novaka Disislavića, kneza šolgovskoga i ninskoga, viteza hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika, koji ga je izradio 1368. (danas je u austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču). Ovaj misal bio je predložak za misal 1482. - prvu hrvatsku tiskanu knjigu uopće, kojoj se već iste godine u Izoli raduje žakan Juri upravo iz Roča: "Vita, vita! Štampa naša gori gre; tako je oću da naša gori gre! (...)".

- 1420. Mleci zauzimaju Oglej, Labin i Milje, a 1421. i Buzet i Kaštel padaju u njihove ruke; patrijarsi gube svjetovni dominij, a dužd postaje markgrof. Tako je Serenissima od sada za niz stoljeća gospodarica zapadne, južne, jugoistočne i manjega dijela sjeverozapadne Istre, tj. tri četvrtine Istarskoga poluotoka (obalom od Plomina do Milja). Ugovorom ostaje na snazi oglejski pravni sustav, u okviru kojega žive gradovi (citta), stari rimski municipiji i biskupsko sjedište (Pula, Poreč, Novigrad, Kopar) te obzidana naselja niže kategorije (castelli e terre), s ograničenom samoupravom, kojima senat imenuje podestate. Nadležnost imaju i nad seoskim hrvatskim općinama, s ograničenom samoupravom, sa županom odnosno merigom na čelu.

- 1466. gospoštija Walsee na Kvarneru nasljedstvom je pripala Habsburgovcima. Od kraja 15. do 17. st. tamošnji Kastav, Veprinac i Mošćenice dobivaju statute. Podjela Istre između Mletaka i Habsburške Monarhije ustaljuje se do kraja XVIII. stoljeća.

- Pol. XV. st. tršćanski biskup Eneja Silvije Piccolomini (1447-58), potom papa Pijo II. (1458 - 64) u svojoj knjizi "De Europa", piše da su Istrani Slaveni, a u primorskim gradovima građani se služe italjskim i hrvatskim odnosno slovenskim govorom.

- 1474. Kastavska je gospoštija podređena Rijeci; 1583. ulazi u sastav Kranjske (sam Kastav već ranije) i dobiva samostalnost.

- 1474. Vincent iz Kastva (Vincencius de Kastua) sa suradnicima izradio je veoma bogat ciklus zidnih slika u crkvi Sv. Marije na Škrilinah kod Berma; u njegovoj radionici nasale su i čuvene freske s motivom mrtvačkog plesa i poklonstvom Triju kraljeva.

- 1483. labinsko je pučanstvo hrvatsko.
- 1498-1578. u Pazinskoj knežiji važi urbar, po kojem su seljaci davali: desetinu od žita, vune i janjadi, a o blagdanima i novčana i naturalna davanja; ostaju na snazi i neka stara davanja iz oglejskog razdoblja, a ima i izvanrednih nameta, regalija i radne obveze (rabote).
- XI.-XVI. st. u sjevernu Istru useljava se manji broj balkanskih Vlaha (Istrorumunji, Čiribirci); ima ih i danas.
- oko 1508, Labin -1559, Tübingen, Matija Grbac ili Grbić, Matthias Garbitius Illyricus, humanist, filozof, filolog, sveučilišni profesor, prevodilac; u početku protestant, prijatelj M. Vlačića Ilirika i drugih protestanata.
- 1508. u Pazinskoj knežiji su 1103 ognjišta i 1283 muškarca, sposobna za oružje i teže radove. Najnaseljenije je i gospodarski najjače mjesto Gračičće.
- 1508-12. rat Cambraiske lige, koalicije evropskih država protiv Venecije, teško pogada Istru, koja je dijelom opustošena; Mleci su dobili Barban i Draguč.
- Poč. XVI. st. turske jedinice povremeno pustoše sjevernu Istru, što uz stalno siromaštvo, glad, kugu i malariju izaziva znatno gospodarsko i demografsko nazadovanje.
- 1520, Labin -1575, Frankfurt na Majni, Matija Vlačić Ilirik, teolog, filolog, filozof, znameniti protestantski pisac i političar, sveučilišni profesor u Njemačkoj i dr., autor opsežnoga opusa (npr. "Magdeburške centurije"). Uz Hermana Dalmatina najznačajniji je Hrvat Istre uopće.
- 1521. diobom posjeda između cara Karla V. Habsburškog i njegova brata Ferdinanda V. Pazinska knežija formalno je "pridružena zemlja" Kranjskoj, ali ne i politički i gospodarski.
- 1521, Buzet - poslije 1568, Gradišće (Eisensadt), Stjepan Konzul Istranin (Pinguentinus), svećenik, pisac, prevodilac, tiskar, glagoljaš, protestant; autor je znatnog opusa, dijelom u suradnji s Antunom Dalmatinom.
- 1570-71. seljačka buna u Pazinskoj knežiji, s oko 2000 sudionika, koju neki istraživači smatraju početkom niza buna čiji je završetak u tzv. Gupčevoj buni u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Pazinski kapetan Leonard Attems surovo je skršio bunu.
- 1571. katastarski popis u Pazinskoj knežiji otkriva znatnu promjenu u veličini seljačkih posjeda - oni su od 1 do 70 "žurnada" (dnevnic), tj. od 0,5-14 hektara. To znači da nestaje oglejski tip seljaštva, tzv. mansi, koji je bio prilagođen mogućnostima obitelji da ih obrađuju. Naime, starosjedioci i kolonisti se miješaju, ali kolonisti dobivaju zemlju i povlastice, suprotne duhu feudalnih obveza, te dolazi do postupnoga prelaska od uvjetnoga do punopravnog vlasništva nad zemljom. Samo starosjedioci snose povećane urbarijalne i fiskalne terete.
- 1585, Kanfanar - 1652, Trsat, dr. Franjo Glavinić, franjevac, pisao na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku, s rodoljubnim komponentama. - 1596. nadvojvoda Ferdinand objavio izmjenu urbara Knežije. Za go-

tovo 1/4 povećane su novčane i naturalne daće, regalije i rabote. Započinje otpor seljaštva, što se nastavlja i u XVII. st., ali urbar se ipak provodi (s nekim reformama 1598. i 1610) sve do 1848. - do ukinuća feudalnih odnosa. Čak i veće grupe kmetova bježe u mletačku Istru, gdje su pod povoljnijim uvjetima primljeni u status "novih stanovnika".

- 1597. oko 900 senjskih uskoka na 17 brodova opljačkali su mletačke i turske brodove u Rovinju. Uskoci su prije i poslije pustošili istarsku obalu.

- Druga pol. XVI. st. Dotadašnja povremena kolonizacija u režiji mletačkih i austrijskih vlasti iz vanistarskih, ostalih hrvatskih zemalja, dobiva i zakonsku podlogu. Doseljenici u mletačkoj Istri dobivaju državnu zemlju u doživotno/nasljedno korišćenje (enfiteusa), dokle je obrađuju; vraća se državi, ako se ne obrađuje duže od pet godina, što je rok za privođenje zemlje kulturi; nakon toga stiže oslobođenje od fiskalnih tereta. Država je kreditirala smještaj, nabavu stoke, oruđa, sjemena itd. Dug je Rasporskom kapetanatu u Buzetu vođen kao solidarna obveza.

- XVI-XVII. st. U austrijskim nasljednim feudalnim gospoštijama Istre upravni sistem dijeli se na političko-vojni, fiskalni i sudski, a svima upravlja kapetan (Hauptmann) Knežije iz tršćansko-furlanskih i riječko-istarskih plemićkih obitelji, dok je njegov namjesnik (luogotenente) uglavnom iz redova lokalnih plemića; oni imaju i sudbenu vlast. Teške delikte rješava sudsko vijeće do desetak općinskih poglavara s pokrajinskim sucem na čelu (Landrichter). Postojale su regularne vojne pješačke i konjaničke jedinice, a svi sposobni muškarci Knežije podložni su vojnoj obvezi. Od druge pol. XVI. st. uprava Knežije je u rukama zakupnika, uz nadzornika u nekim financijskim i općim prilikama - "protopisara" (Gegenschreiber), koji je bio činovnik nadvojvodine komore u Gracu. Seoska uprava i dalje je u funkciji; na čelu "komuna" - seoske općine i dalje je župan, uz požupa, te "banke" - 12 "starèjih", koji su vršili sudsku funkciju u građanskim i manjim krivičnim sporovima. - Kako se mletačka vlast ustaljuje, tako stari gradovi počinju nazadovati, jer Venecija bezobzirno suzbija konkurenciju. Usto, Pula je 1527. napadnuta i kugom te sasvim propada - u XVI. st. ima svega 500-800 stanovnika, Poreč 700-800, a Labin oko 1500. Jedino je Rovinj u zavjetrini pa 1554. ima 1798, 1650. god. 4000, a 1741. god. 7357 stanovnika; njegova i (donekle) porečka prednost je i to što je za brodove zadnja, stacionarna luka, odakle su ih monopolski peljari vodili do centra lagunske Republike. Iako mletački gradovi Istre postaju periferna naselja Republike, od potpune propasti ih spasavaju u prvome redu vitalni kolonisti.

- 1615-18. uskočki rat ili rat za Gradišku između Austrije i Venecije osobito pustoši Istru; sustavno se, doslovce, uništavaju, pa i spaljuju pogranična i neka druga područja. U razaranjima osobito se ističu senjski

uskoci. Razvija se sustav "pljačkaške gerile". Upravo od tada širi se pojam istarskog Krasa (krša).

- 1619. službeno je utvrđena opća bijeda u Knežiji, koja tada ima samo 2380 stanovnika.

- 1630-32. katastrofalna kuga prorjeđuje pučanstvo; tako Puli ostaje oko 300, a Poreču oko 100 stanovnika.

- 1630. Kastavka je gospoštija pripala riječkim isusovcima, koji nastoje ograničiti slobostine i provode talijanizaciju; 1635. ukinut je statut, 1638. izbila je buna, 1640. donesen je novi statut, prema kojemu je isusovački rektor potpuni gospodar gospoštije; 1661. Kastavci su izborili suženu samoupravu, ali buna ima i kasnije.

- 1653. ističe se - u nizu - seljačka buna u Knežiji, s oko 3.000 sudionika; središte je Pićan.

- XVII. st. Istra se oporavlja teško ili nikako. Dio kolonista iz mletačkoga dijela odlazi u Knežiju ili druge krajeve Hrvatske pa i pod Turke; dio onih koji ostaje ulazi u Vicinatske odnose s crkvenim i svjetovnim posjednicima, uključuje se u mornaricu, postaju nadničari, pastiri i sl. Traju i oružani sukobi sa starosjediocima, kojima je neobrađena zemlja oduzeta, ali plaćaju i namete od kojih su kolonisti oslobođeni, kao i sukobi s općinskim gradskim vlastima, koje gube prihode. Dio kolonista je i neposredno stradao u ratovima, te od gladi i bolesti. Ipak, po ocjeni povjesničara, općenito uzevši, preostali kolonisti su popravili gospodarsko stanje pokrajine do kraja toga stoljeća.

- 1717. Karlo VI. proglašava slobodnu plovidbu Jadranom, 1719. Trst i Rijeku slobodnim lukama, ali Beč naglo razvija samo Trst, što ne koristi hrvatskoj Istri. Ipak, duži periodi mira omogućuju povećanje broja stanovnika Buja, Motovuna, Poreča i Labina, pa u mletačkom dijelu Istre pol. XVIII. st. živi oko 90.000 stanovnika. Istra općenito stagnira zbog primitivnoga ratarstva i stočarstva, haranja bolesti (osobito malarije, tifusa i plućnih bolesti), stočnih zaraza, slabe prometne povezanosti (pa i unutar oba područja), što sve uvjetuje neuspjeh i ono nešto pokušaja oživljavanja privrede. Venecija i Beč ne pomažu, tako da dolazi i do povremenih razdoblja gladi.

- 1750, Tinjan - 1825, Beč, Josip Voltić (Joso Voltiggi Istrijanin, Josephus Voltich, Voltigui), pravnik, filolog, leksikograf, prevodilac, hrvatski narodni pretpredsjedatelj.

- 1771-1852, Barban, Petar Sanković/Pietro Stanovich, kanonik, polihistor, član niza akademija i društava, autor opsežnog opusa, konstruktor. Tipičan primjer Hrvata Istre koji se započinje odnarođivati i postaje talijanaš, ali austrjakantskoga (kada zatreba, i francuskoga) političkoga usmjerenja.

- 1788. Usklađuju se crkvena i državna granica, pa dijelovi puljske biskupije ulaze u sastav (austrijske) tršćanske, a dijelovi Buzečine u okvir (mletačke) porečke biskupije. Ukinuta je pićanska biskupija, koja je 1791. pridana Trstu.

- Pokraj XVIII. st. osnivaju se prve velike manufakture: tkaonica vune u Buzetu, tvornica debeloga sukna u Poreču i prerade kože u Rovinju.

- 1797. Napoleon je zaposjeo Veneciju, a u Istri izbijaju neredi. Istra je na prijelazu stoljeća u dva maħa pripadala Beču i Parizu; god. 1806. uključena je u francusku-talijansku potkraljevinu, 1808. postaj vojvodinom te dijelom Ilirskih provincija. Kolonat je zadržan, kmetovima su smanjene obveze, u pravnom pogledu građani su izjednačeni; ukinuti su samostani i bratovštine. Česti ratovi i britanska pomorska blokada izazivaju teško gospodarsko stanje.

- 1797. skup u sjevero-apaninskom Bassanu traži da se i Istra pridruži Cisalpinskoj Republici, čemu nije udovoljeno. No, time je začeta ideja kasnijeg iredentizma, koji se - vulgarizirajući plemenite ideje talijanskoga Risorgimenta - u praksi prvi put javlja 1848, ali imenom i organizacijama 70-godina dalje. Govor je o "neoslobodjenim" talijanskim zemljama, a to su samo neke među onima koje su nekada bile dio Rimskog Carstva ili Mletačke Republike (koje iredentisti smatraju talijanskim državnim i nacionalnim zajednicama). Za iredentiste su sve istočnojadranske hrvatske i slovenske obalne zemlje samo talijanske, a Hrvati i Slovenci su "ščavi" (robovi), barbarski dotepenci bez kulture i civilizacije, amorfna etnička masa. Taj nacionalizam postupno prebista u šovinizam, koji organiziranim, planiranim i sustavnim načinom te sredstvima i državnih vlasti Kraljevine Italije radi na denacionalizaciji, etničkom čišćenju i "oslobađanju" ih samo "talijanskih" krajeva. Znatnu podršku iredentisti imaju i od odnarođenih Hrvata (i Slovenaca) - talijanaša.

- 1812, Veli Ježenj - 1882, Trst, dr. Juraj Dobrila, biskup porečko-puljski i tršćansko-koparski, uz Dinka Vitezića - vođa prvoga naraštaja hrvatskih narodnih preporoditelja i hrvatskog pokreta, zastupnik Istarskog sabora i bečkoga parlamenta. Uz M. Laginju najznačajniji je Hrvat Istre XIX. i XX. stoljeća. Pristalica hrvatske varijante štrosmajerske južnoslavenske nacionalne ideologije.

- 1813. Austrija je zauzela Istru, a 1815. joj je na Berlinskom kongresu potvrđen njezin posjed. Podržavan je i do tada privilegiran talijanaško-talijanski vladajući sloj. Započinje "toskanizacija", tj. brzo prodiranje talijanskoga jezika u vladajuće mletačko narječje.

- 1815-48. Zbog teške gospodarske situacije - kao posljedice ratova i ranijih nedaća - feudalni se odnosi više nisu mogli obnoviti u potpunosti. Usto, 1817. uglavnom je od gladi umrla 1/5 pučanstva. Mijenja se poljoprivredna struktura, npr., uveliko se sije kukuruz, a zanemaruje stočarstvo i vinogradarstvo. Trgovina je slaba. Jedino se brodogradnja i pomorstvo brzo oporavljaju.

- 1822, Vrbnik - 1904, Krk, dr. Đanko Vitezić, pravnik, nadsavjetnik dalmatinske vlade, odvjetnik, jedini hrvatski

zastupnik Istre s Kvarnerskim otocima u bečkom parlamentu od 1873-91; uz J. Dobrilu vođa prvoga naraštaja hrvatskih narodnih preporoditelja i hrvatskoga pokreta, a veoma je utjecajan do smrti.

- 1822. Od istočne Istre i Kvarnerskih otoka (odvojeni su od Riječkoga okruga) osnovan je okrug sa sjedištem u Pazinu.

- 1825. formiran je Istarski okrug od prijašnjega mletačkoga i austrijskog područja te s Kvarnerskim otocima; sjedište je u Pazinu, a dio je Austrijskog primorja (sjedište u Trstu). Okrug postoji do 1861, a na čelu mu je moćan Friedrich Grimschiz. Obnovljeni su patrimonijalni sudovi i jurisdikcija feuda, ukinut je glagoljski notarijat. Talijanski je jezik uveden i u staru austrijsku Istru, a njemački u sudove i uglavnom u više institucije.

- 1828. udružene su porečka i puljska biskupija, sa sjedištem u Poreču. Potvrđeno je ukidanje pićanske, a ukinuta je novigradska biskupija i pridana Tršćansko-koparskoj biskupiji, koja ima u ingerenciji središnju, istočnu i sjevernu Istru. Nadležna je nadbiskupija u Gorici. Intenzivnije se uklanja staroslavenska služba bo-žja i glagoljica, koje uskoro iščezavaju iz javne upotrebe.

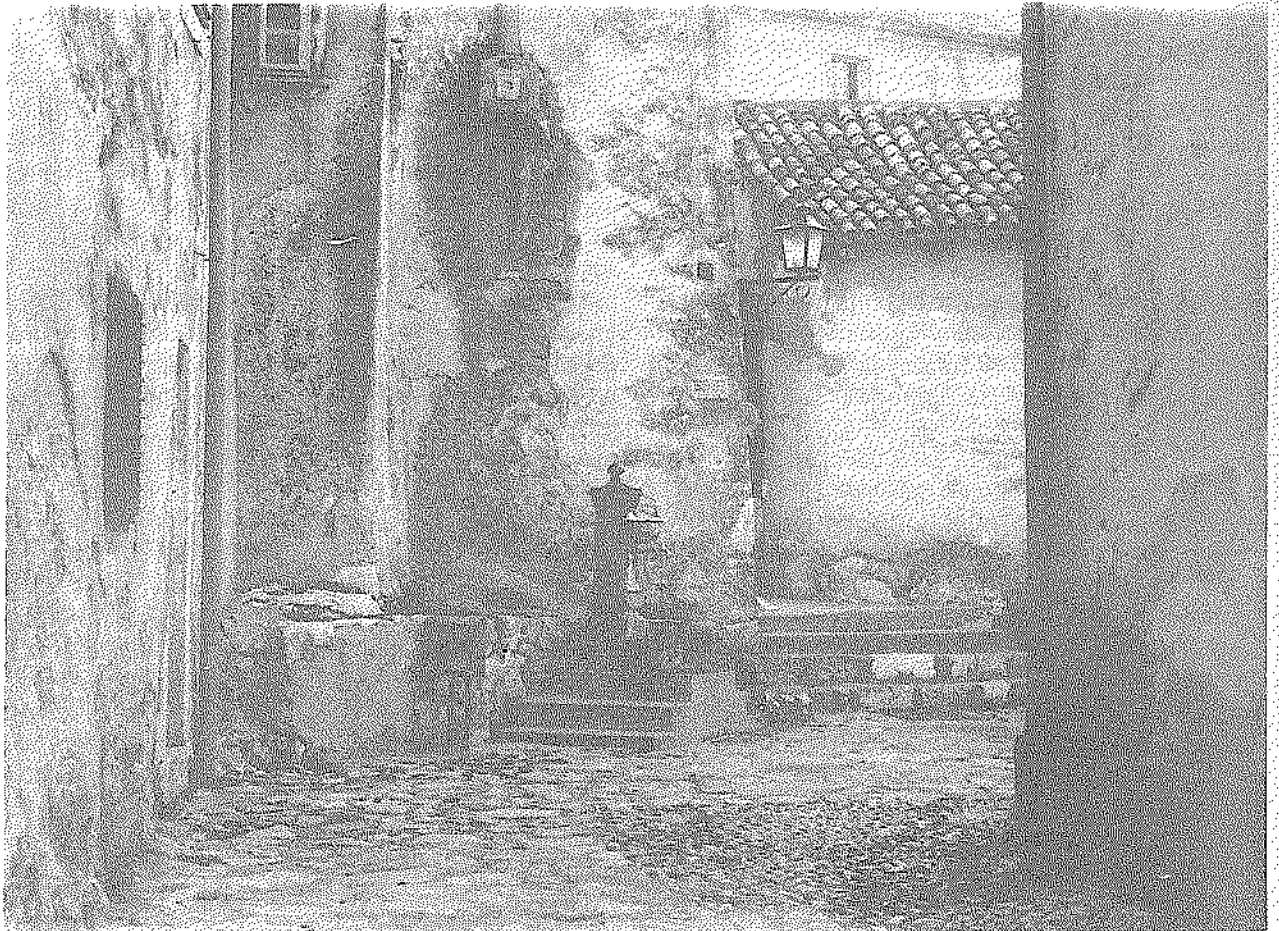
- 1828, Jugi (Baštijani, Kastavščina) - 1885, Trst, Mate Bastian, svećenik, književnik, stvarni urednik prvoga hrvatskoga lista "Naša Sloga" 70-ih i 80-ih godina 19. st., jedan od najznačajnijih hrvatskih narodnih preporoditelja Istre.

- 1844. Mali Lošinj sa 5.300 stanovnika tadašnja je mediteranska pomorska sila - god. 1847. ima 97 jedrenjaka duge i mnogo jedrenjaka obalne plovidbe. Istarski okrug imao je 1858. oko 32 % brodova trgovačke mornarice cijele Monarhije. Do tada se već uvode parobrodarske veze Trsta s Istrom i otocima.

- 1846. Czoernigova popisna anketa govori da je u Istri 228.033 stanovnika, od toga 134.455 Hrvata, 60.040 Talijana, 31.995 Slovenaca, 1.555 "Čiribiraca" i 40 Židova. Najnapučeniji je Rovinj.

- 1847. uvodi se u prosvjetni život i "ilirski", tj. hrvatski, ali u načelu i dalje je u upotrebi talijanski jezik. Do tada su zabranjene glagoljaške privatne škole, glagoljice je sve manje, a staroslavensko bogoslužje se potiskuje do nestanka.

- Prva polovina XIX. st. Hrvatski narodni preporod i ilirski pokret imaju odjeka i u Istri, pa se u preporodnim glasilima matice Banske Hrvatske javljaju i Hrvati Istre;

Mošćenice (Foto: D. Darovec, 1989)

to su gotovo isključivo svećenici, jer druge inteligencije gotovo i nema.

- 1847. seljačka buna na lupoglavskom vlastelinstvu u sjevernoj Istri navješćuje slijedeću burnu godinu.

- 1848. seljaci su samo mjestimično oslobođeni kmet-skih obveza, iako su feudalni odnosi službeno ukinuti; u kolonati se nije ni diralo, pa do nemira u Istri dolazi i slijedeće godine. Financijska strana bivših kmet-skih odnosa aspolutno pogoduje posjednicima, a osobito posrednicima iz talijanaško-talijanskog sloja, pa je namjerno ne rješavaju niz desetljeća, držeći hrvatsko selo u punoj ovisnosti. Sukobljavaju se 1848. austrijske i talijanske pristalice u starim gradovima na obali. Beč shvaća značenje hrvatske većine, pa prijetnja s njom i proaustrijsko stajalište Trsta smiruju radikalnije talijanaško-talijanske elemente. Znatna je odjek imala i prva javna, do sada poznata, velika politička hrvatska manifestacija, i to u samom sjedištu Okruga, u Pazinu, kao i izbor Hrvata Josipa Vlahu iz istočne Istre u austrijsku konstituantu, uz četiri talijanaško-talijanska zastupnika iz cijeloga Okruga. Ovi posljednji zatražili su uvođenje talijanskoga kao službenoga jezika u Istri (osim na istoku). Zahtjev je Beč odbio, s obrazloženjem da su Talijani u velikoj manjini prema slavenskome i "vlaškom" rodu. Hrvatski sabor u Zagrebu traži bliže povezivanje Istre s maticom - Banskom Hrvatskom. Vlah potiče hrvatski nacionalno-politički istup u istočnoj Istri, koji ima odjeke i van Okruga. Hrvatsko se pitanje pojavilo i ostalo u političkom životu.

- 1848, Spinčići (Kastav) - 1933. Rijeka (Sušak), Vjekoslav Spinčić, svećenik, profesor, političar, publicista, zastupnik u Istarskom saboru, bečkom parlamentu, beogradskom privremenom narodnom predstavništvu i senatu, predsjednik obrazovnih i drugih organizacija, uz M. Laginju i M. Mandića vođa drugoga naraštaja hrvatskih narodnih preporoditelja i hrvatskoga pokreta.

- 1849-61. Kontrarevolucija pa germanski ("Bachov") neoapsolutizam umrtvljuje politički život. 1849, Mihotići (Kastavščina) - 1915, Trst, Matko Mandić, svećenik, profesor, novinar, urednik prvoga i najvažnijega lista hrvatske Istre "Naše Sloge" od 1883-1915; zastupnik Istarskoga sabora i bečkog parlamenta, predsjednik slovenskih i hrvatskih političkih i drugih organizacija; uz M. Laginju i V. Spinčića vođa drugoga naraštaja hrvatskoga narodnog preporoda i hrvatskoga pokreta.

- 1850, Brseč - 1904, Zagreb, Evgenij Kumičić (Eugen, Jenio Sisolski), književnik, političar, profesor, autor znatnoga i značajnog književnog opusa; teme: Istra, povijest i tzv. naturalistički romani. Član Hrvatskoga sabora. Znatno utjecao na pravašku politiku i na A. Starčevića osobno.

- 1852, Klana - 1930, Zagreb, dr. Matko Laginja, pravnik, odvjetnik, političar, književnik, izdavač; uz V. Spinčića i M. Mandića vođa drugoga naraštaja hrvatskih narodnih preporoditelja i hrvatskoga pokreta, hrvatsko-

slavonski ban 1920, zastupnik Istarskoga sabora, bečkog parlamenta, zagrebačkoga Narodnog vijeća Države SHS, beogradskoga privremenoga narodnog predstavništva i konstituante, predsjednik Stranke prava i Hrvatske zajednice.

- 1853. započinje izgradnja Pule, malenoga i za-puštenoga naselja, koje će od 1856. do 1918. prerasti u glavni arsenal Habsburške Monarhije i najveći grad Istre, sa znatno razvijenim industrijskim i drugim životom. seljava se velik broj građana iz svih krajeva Monarhije.

- 1854. profesor bogoslovija u Trstu dr. Juraj Dobriša objavljuje svoj molitvenik "Otče, budi volja Tvoja!", koji postaje najpopularnija knjiga i nacionalno-preporodno štivo istarskih Hrvata; do danas je objavljeno nekoliko desetaka izdanja.

- 1861. formira se markgrofovija od Istarskoga okruga, sa Saborom i "vlodom" u Poreču, te pod namjesništvom u Trstu. Uveden je izborni sistem sa 4 kurije: veleposjednici, trgovačka komora, gradovi i selo, a biskupi su virilisti. Time aspolutnu prevlast zadržava tanak talijanaško-talijanski vladajući sloj, čak i u hrvatskome selu, koje je apsolutno gospodarski ovisno o njemu. U Sabor samo povremeno ulazi pokojni hrvatski (i slovenski) zastupnik, a do kraja 60-ih godina i hrvatski i slovenski biskupi sasvim su blokirani u radu, iako je biskupa J. Dobrišu Sabor birao u Carevinsko vijeće u Beču (parlamanat zapadnoga dijela Habsburške Monarhije). Odbija se tada i kasnije uvođenje hrvatskoga jezika u Sabor i, općenito, u javni život, a službeni je jezik i dalje samo talijanski.

- 1857, Volosko - 1936, Zagreb, dr. Andrija Mohorovičić, sveučilišni profesor, član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, znanstvenik, geofizičar, meteorolog, seizmolog svjetskoga glasa. God. 1904. otkrio je u dubini od desetak kilometara ispod zemljine kore plihu "Mohorovičićeva diskontinuiteta" ili "Moho sloj".

- 1858. postaje porečko-puljskim biskupom dr. Juraj Dobriša, prvi Hrvat na toj stolici i prvi, koji je uopće u Istri započeo znatna materijalna sredstva trošiti u korist većinskoga, ugroženoga hrvatskoga puka. Odmah je počeo biskupske poslanice objavljivati i u hrvatsko jeziku.

- 1859, Pićan - 1934, Zagreb, Matko Brajša Rašan, pravnik, skladatelj, folklorist, zborovođa, autor opsežnoga muzičkog opusa, pa tako i najpoznatije skladbe istarskih Hrvata - prave himne: "Krasna zemlja".

- 1866. u Kastvu je osnovana prva institucija istarskih Hrvata - "Čitalnica", u Puli 1869. itd.; započinje čitaonički pokret.

- 1868. Istarski sabor ukida male hrvatske općine i okuplja ih oko talijanaško-talijanskih gradića, kako bi ih lakše kontrolirao.

- 1869. školstvo se u Austriji laicizira, što u Istri konkretno znači ukidanje znatnoga broja hrvatskih (i slovenskih) te porast talijanskih škola.
- 1869, Volosko - 1954, Split, Rikard Katalinić Jeretov, hrvatski narodni preporoditelj, u svoje doba jedan od najpopularnijih književnika; predsjednik "Matice Dalmatinske".
- potkraj 60-ih godina biskupivirilisti u Istarskom saboru prestaju sudjelovati u njegovu radu, jer su vredani, a nisu ni vidjeli koristi od saborskoga rada za većinu pučanstva u Istri, tj. hrvatskoga (i slovenskog). Usto, Dobrila je već trasirao druge putove rada.
- 1869. i 1870. biskup Dobrila objavljuje kalendar "Istran", prvu periodiku istarskih Hrvata; urednik je slovenski svećenik Fran Ravnik. Prvo godište odražava Dobrilinu hrvatsku varijantu štrosmajerske jugoslavenske nacionalne ideološkijske usmjerenosti, a drugo godište kroatističku starčevićku nacionalnu ideološkijsku težnju, s čime se prvi put javno u Istri javljaju te dvije hrvatske nacionalne ideje.
- 1870. Dobrila u Trstu započinje objavljivati prvi hrvatski list Istre, koji završava život 1915. u Puli. Organizator izdavanja i prvi urednik svećenik je Anton Karabaić s o. Krka, a stvarni urednik i jedan od najplodnijih suradnika svećenik / pjesnik Mate Bastian iz Kastavščine. List je živa povijest Istre, a posebno njezina hrvatskog dijela, s izrazitim komplementarnim političkim, gospodarskim, kulturnim i prosvjetno-odgojnim komponentama. Od 1883. urednik je svećenik Matko Mandić, također iz Kastavščine. "Naša Sloga" prestala je 1915. izlaziti u Puli.
- 1870, Kraj (Liburnija) - 1963, Opatija, Viktor Car Emin, učitelj, književnik, urednik, član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, autor opsežnoga književnog opusa, hrvatski narodni preporoditelj, u svoje vrijeme jedan od najpopularnijih javnih radnika.
- 1871. u Kastavščini je održan prvi hrvatski tabor u Istri s otocima - politička skupština s oko 10.000 sudionika; tabor je dio skupštinskog pokreta, započetoga u Češkoj. Kastavski tabor pokazao je da hrvatski pokret već ima snage organizirati i tako velike skupove.
- 1873. u Carevinsko vijeće (donji dom parlamenta austrijskog dijela Monarhije) na prvim tzv. neposrednim izborima izabran je - uz 3 talijanaško-talijanska zastupnika manjine stanovništva - i dr. Đinko Vitezić iz Vrbnika na o. Krku, kao zastupnik većine pučanstva (u istočnoj Istri i na Kvarnerskim otocima); na jednoj od prvih sjednica parlamenta zatražio je da se prisega čita i na hrvatskom jeziku.
- 1874. u Kastvu je osnovana prva pokrajinska organizacija Hrvata - Istre i Kvarnerskih otoka - prosvjetna "Bratovščina hrvatskih ljudi za Istru"; stipendira učenike (muškarce). Znatno se povećava broj školovanih laika.
- 1876. Pula dobiva željeznički spoj sa zaleđem.
- 1876, Kastav - 1955, Zagreb, Milan Marjanović, književnik, kritičar, urednik, novinar, publicista, političar, filmski radnik, član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti; autor veoma opsežnoga spisateljskog opusa.
- 1878. traščansko slovensko društvo "Edinost" proširilo je djelatnost i na Istru, te je jedina politička organizacija Hrvata i Slovenaca Istre s otocima sve do 1902.
- 1880, Ronjgi (Kastavščina) - 1960, Lovran, Ivan Matetić Ronjgov, učitelj, muzikolog, skladatelj, folklorist, melograf; autor značajnoga opusa; temeljito je pridonio razumijevanju i širokoj upotrebi hrvatske narodne "istarske ljestvice".
- 70-ih godina nagli slom jedrenjačkoga brodarskog i brodograđevnog poduzetništva u korist parobroda, što donosi nepopravljivu štetu osobito nepripremljenim Hrvatima. Štoviše, Lošinj u potpunosti propada, a preostali kapital pretežno spašava prebacivanjem u Trst te je izgubljen za Hrvatsku. Znatno je zakočen započeti proces nastajanja hrvatskoga građanstva u Istri. Usto, uzastopne bolesti na vinovoj lozi te protalijanska vinsko-vinarska bečka politika upropaštavaju i veoma važan dio osnove hrvatskoga sela. Razvijaju se nukleusi turističko-ugostiteljske prirode (Opatija, Lošinj)
- 1883. dr. Matko Laginja prvi u Istarskom saboru i formalno progovara na hrvatskom jeziku; saborska ga talijanaško-talijanska većina grubo prekida; on uspijeva dovršiti govor, ali na talijanskom jeziku. Nakon izlaska iz Sabornice, izubijan je, spasivši se jedva od linča rulje bijegom. Laginja je veoma vješto iskoristio incident, koji ga je odjednom izbacio na političku pozornicu Monarhije, dokazavši barbarstvo onih koji su tvrdili da je on pripadnik barbarske amorfne mase. Beč od 1883. dopušta na sudovima ravnopravnu upotrebu hrvatskoga i slovenskog jezika s talijanskim, ali u praksi je to gotovo neizvedivo zbog dobro organizirane opstrukcije vladajućega talijanaško-talijanskog sloja; štoviše, Sabor je 1895. i 1897. zaključio da u njemu raspravni jezik može biti samo talijanski, ali ne dobiva potvrdu Beča.
- 1884. osnovan je hrvatsko-slovenski klub zastupnika u Istarskom saboru, čime istarski pravaši i formalno odustaju od Starčevićeva krutoga nauka, posebno u pogledu tvrdnje da su Slovenci "planinski Hrvati". Pravaši Istre zapravo su očuvali pravaštvo u Hrvatskoj u cjelini, u doba kada je ono bilo pod snažnim udarcima režima i u krizi.
- 1884. osnovana u Koprju prva štedionica, s čime započinje razvoj cijele kreditne mreže institucija Hrvata i Slovenaca u Istri - posujilnica; hrvatsko se selo ubrzano gotovo oslobađa lihvarstva kao veoma razvijene talijanaško-talijanske gospodarske djelatnosti.
- 1886. u Kastvu je osnovana gospodarska zadruga, koja je začetak hrvatskoga zadružnog sistema, što se

1903. u Puli objedinjuje u savez. Hrvatsko selo time postaje gospodarski samostalnije.

- 1886. prešla je u hrvatske ruke općina Pazin, koju gotovo u cijelom nastavaju Hrvati; slijedeće godine preuzet je i Buzet. Do tada je samo općina Kastav bila u hrvatskim rukama. Rađaju se rezultati snažne bitke za općinska tijela.

- 1890. po državnoj statistici, a na osnovi nepouzdanoga mjerila za ocjenu nacionalne pripadnosti, prema "općevnom jeziku", u Istri živi 140.713 Hrvata, 118,027 Talijana i 44.418 Slovenaca.

- 1893. osnovana je Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru sa zadatkom da osniva hrvatske škole u hrvatskim naseljima, i to kao odgovor na talijanaško-talijanske organizacije, koje su otvarale talijanske škole u hrvatskim mjestima, i to uz neposrednu pomoć iz Kraljevine Italije. Počinje vidljivije zaustavljanje procesa denacionalizacije.

- 1898, Rakalj - 1963, Zagreb, dr. Mijo Mirković (Mate Balota), ekonomista, književnik, povjesničar, sveučilišni profesor, znanstvenik, član i glavni tajnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, novinar. Autor značajnoga i opsežnog opusa. Najznačajniji čakavski pjesnik Istre.

- 1899. osnovana je u Pazinu hrvatska gimnazija.

- 1902, Pula - 1992, Zagreb, Antun Motika, akademski slikar, autor veoma opsežnoga i značajnog opusa, punoga poetskog i senzibilnog lirizma. Pored ostaloga, zanimalo ga je i umjetničko oblikovanje stakla.

- 1902. osnovana je prva posebna politička organizacija - Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, sa sjedištem u Pazinu.

- 1904, Opatija - 1957, Sežana, Drago Gervais, književnik, dramaturg, komediograf, intendant, urednik, publicist; veoma značajan čakavski pjesnik.

- 1907. je vrh uspona hrvatskoga (i slovenskog) pokreta Istre - na prvim izborima s općim pravom glasa za Carevinsko vijeće odmah su izabrana sva tri hrvatska kandidata, a talijanaško-talijanski predstavnici u drugom pokušaju. Glasanje socijalista za talijanaško-talijanske zastupnike, dakle na nacionalnoj bazi, dovelo je do rascjepa u socijalističkom pokretu Istre. Nije uspio pokušaj sporazuma između Hrvatsko-slovenske i Talijanske liberalne stranke - vodećih snaga, a time i stvaranje tzv. narodna mira. Hrvatski pokret nije znao iskoristiti svoju nadmoć, a znatno su ga uzdrmala i nova politička pokretanja na klasnoj Marxovoj i katoličko - vjerskoj (Mahničevoj) osnovi.

- 1910. fizički se obračunavaju zastupnici, pa je Istarski sabor raspušten i više se nije sastao.

- 1914 - 18. prvi je svjetski rat nanio teške udarce Hrvatima Istre. Iz južne Istre, kao iz ratnoga područja, od 1915. iseljen je velik dio pučanstva u druge krajeve Monarhije, gdje živi u teškim uvjetima.

- 1915. Londonskim ugovorom Antanta obećava Italiji, pored ostaloga, i Istru, za kretanje u rat protiv svojih dotadašnjih višedesetjetnih saveznica Austro-Ugarske i Njemačke. Frano Supilo i članovi Jugoslavenskoga odbora u emigraciji vode snažnu bitku protiv toga, ali nemaju veće podrške od Kraljevine Srbije.

- 1918. snažan štrajkaški pa donekle i revolucionarni pokret u Puli pomaže uzdrmanje temelja Monarhije.

- 1918. je - u danima raspada Monarhije - Istre ušla u sastav Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa sjedištem u Zagrebu, a Matko Laginja povjerenik je za Istru u Narodnom vijeću te Države SHS. U Istri se osnivaju njezini organi-vlasti. Nakon ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca sa sjedištem u Beogradu, Istra je trebala biti njegov dio, ali se pojavljuju vojne jedinice Kraljevine Italije, koje postupno okupiraju Istru i susjedne krajeve te odmah započinju s državnim mjerama uništenja hrvatskoga (i slovenskog) identiteta Istre, deportacija i internacija viđenih Hrvata i Slovenaca na Apeninski poluotok, uništavanja hrvatskih i slovenskih institucija te s progonom hrvatskoga (i slovenskog) življa općenito. U cijelini odlazi kvalificirani kadar (Česi, Nijemci, Mađari i dr.) a započinje iseljavanje i autohtonih Hrvata i Slovenaca, pa ih se do II. svjetskog rata iselilo preko 100000.

- 1918 - 20. otvoreno je "jadransko pitanje", u okviru kojega je jedan od glavnih svjetskih problema i buduća sudbina Istre. Za razliku od diplomacije Kr. SHS, političari Kr. Italije sjajno i umješno brane status quo, tj. talijansku kupaciju Istre i susjednih područja.

- 1920. Rapalskim ugovorom između Beograda i Rima Istra je (osim dijela Kastavščine) pripala Italiji, koja ju je slijedeće godine anektirala. Formirana je pokrajina sa sjedištem u Puli, bez istočnoga i sjeverozapadnoga dijela, koji su pripali Kvarnerskoj i Tršćanskoj provinciji; god. 1922-23. postojala je pokrajina Venezia Giulia (Istra, Trst, Goriška).

- 1920. Črnjeni (Žminjština) - 1991, Zagreb, Zvane Črnja, književnik, publicist, urednik, novinar, povjesničar, filmski djelatnik, član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, osnivač i dugogodišnji glavni tajnik Čakavskog sabora.

- 1920. izbija generalni štrajk i krvavi sukob u Puli, pored ostalog i kao odgovor na državni teror kojim se i fizički uništavaju sve vidljive duhovne i materijalne vrednote hrvatskoga naroda, osobito stvorene tijekom zadnjih nekoliko desetljeća. U taj teror uključuju se i sve snažniji fašisti, kojima se pridružuju iredentisti. Fašisti uskoro preuzimaju vlast te uz podršku kraljevskih organa države pooštravaju državni teror nad Hrvatima i Slovencima kao većinskim pučanstvom.

- 1921. pobunila su se hrvatska sela u Proštini, a tada je u susjedstvu stvorena i labinsko-raška internacionalna "Labinska Republika". Oba ustanka slomila je talijanska vojska, uz pomoć fašista.

- 1923. zabranjena je upotreba hrvatskoga i slovenskog jezika u upravi, a 1925. i na sudovima. God. 1923. započinje ukidanje škola, 1927. ukinuta su društva, štedionice pridružene talijanskoj u Puli i prezimena su poitalijančena, a 1928. i imena. Od 1930. zakonski se zaplijenjuju hrvatske i slovenske edicije.

- 1925. osnovana je Riječka biskupija, kojoj je pripao dio istočne Istre.

- 1925. i dalje objavljuju se zakonski propisi koji omogućuju brže etničko čišćenje hrvatskih (i slovenskih) radnika i službenika.

- 1929. nestaju i posljednja hrvatske gospodarska, politička, kulturna i prosvjetna društva, institucije i glasila. S vanjske strane Istra se čini samo kao talijanska zemlja. Pojačan je ekonomska pritisak na hrvatsko seio, na društvima se prodaju mnoga imanja, a kolonat se i dalje održava. Državnim mjerama forsira se doseljavanje s Apeninskoga poluotoka, a na sve načine pa i nasiljima i dalje se potiče iseljavanje Hrvata i Slovenaca. Usto, zbog državnog nemara Istra je do kraja 20-ih godina gospodarski gotovo uništena, te postaje zaboravljena, periferna pokrajina velike mediteranske države s imperijalnim ambicijama.

- 1929. Hrvatsko-slovenska ilegalna organizacija TIGR (Trst, Istra, Gorica, Rijeka) izvela je oružanu demonstraciju u Pazinštini, zbog čega je strijeljan Vladimir Gortan iz Berma, koji postaje simbol hrvatske borbe Istre protiv talijanstva i fašizma.

- 1929 - 31. traje novi, osobito velik val iseljavanja Hrvata i Slovenaca u Kraljevinu Jugoslaviji.

- 1929 - 40. u Zagrebu izlazi "Istra", glasilo stotinjak tisuća Hrvata i Slovenaca, izbjeglih iz Italije u Jugoslaviju. List je obuhvaćao političku, gospodarsku i kulturno-

prosvjetnu problematiku, a bio je snažno antifašistički intoniran. Prvi je urednik Ernest Radetić.

- 1931. Slovenac Bonaventura Sedej, nadbiskup gorički, nadležan i za Istru, mora dati ostavku, a 1936. i tršćanski biskup Luigi Fogar, Furlan jer su se odupirali progonu Hrvata i Slovenaca. No, riječki biskup Talijan Antonio Santin, nadležan i za istočnu Istru, 1934. osuđuje svoje svećenike zbog upotrebe hrvatskoga i slovenskog jezika u vjeronauku, a 1935. upotrebu slovenskoga bogoslužja proglasio je zloupotrebom.

- Druga polovina 30-ih godina. Hrvati Istre dobrovoljno sudjeluju u borbi dijela Španijolaca protiv frankističkog fašizma i u borbi Etiopljana protiv agresije Italije, ali dio ih je - dobrovoljno ili pod prisilom - u vojsci fašističke Kr. Italije te sudjeluju u borbama protiv Španijolaca, Etiopije, Albanije i Grčke. Istra je prva hrvatska zemlja (uz Zadar, dio kvarnerskih i dalmatinskih otoka, tadašnju Rijeku), koja je uvučena u II. svjetski rat, te daje i prve žrtve. Zbog tih ratova, a osobito zbog priprema Italije za cjelovito uključivanje u II. svjetski rat, i Istra izbija u prvi plan ratne privrede, zato se višestruko povećava proizvodnja ugljena u Raši, boksita i građevnog materijala kao i pšenice, ali na uštrb drugih kultura; stanovništvo se i dalje bavi poljoprivredom i ribarstvom. I dalje se vodi briga o sustavnoj denacionalizaciji Hrvata (koja napreduje) kao o mjeri pasivizacije eventualnog otpora. Stoga se, kao nepouzdan elemenat, mobilizirani Hrvati i Slovenci nalaze pod kontrolom, u specijalnim, uglavnom u radnim vojnim jedinicama. Uoči talijanskoga napada na Jugoslaviju, Istra je uglavnom bez Hrvata stasalih za vojsku, jer su ih talijanske vlasti uklonile iz zavičaja. Pogranično područje prema Kr. Jugoslaviji ubrzano se utvrđuje.

RIASSUNTO

Le rassegne storico-cronologiche in generale sono poco frequenti e lo sono in particolare nella storiografia croata. In quanto all'Istria croata, non esistono proprio. Ma ci non sorprende se si tiene conto del fatto che a causa delle complesse circostanze storiche la storiografia croata dell'Istria croata stata fondata appena dopo il 1945. I risultati sono notevoli, ma ancora non ci sono opere generali di sintesi, cos come mancano in questo ambito, esclusi i lemmi enciclopedici, anche le rassegne generali dettagliate. Il presente saggio un primo tentativo dell'Autore di abbozzare una rassegna cronologica della storia dell'Istria croata, non solo in base agli ultimi raggiungimenti della storiografia croata, ma anche in base ai risultati a cui sono giunti i ricercatori stranieri.